

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Բ. ՎՍԵՍԼՅԱՏՍԿԻ

ԴՊՐՈՑԻ ՀԱՆՐՈԳՈՒՏ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ
ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՅԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ
ԲԱՐԵԿԱՐԳՄԱՆ ԱՍՊԱՐԻԶՈՒՄ

Թարգմ. Հ. ՍՍՈՒԿՅԱՆ

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ. - ՅԵՐԵՎԱՆ, 1929

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԻ ԳՐԱԳԱՐԱՆ

Բ. ՎՍԵՍԼՅԱՏՍԿԻ

371.8

$\frac{I}{4416}$

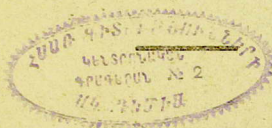
A

16396

ԴՊՐՈՑԻ ԶԱՆՐՈԳՈՒՏ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ
ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՅԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ
ԲԱՐԵԿԱՐԳՄԱՆ ԱՍՊԱՐԻՋՈՒՄ

Թարգմ. Հ. ՍԱՌԻՆՅԱՆ

Հր. № 1132,

Գրառեղվար № 2264 (բ),

Տիրաժ 3000

Պետերսոնի աստղին տղարանն Վաղարշապատում:
Պատվեր № 162,

I. ԴՊՐՈՑԻ ՀԱՆՐՈԳՈՒՏ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒ- ԹՅՈՒՆԸ

Մեր խորհրդային դպրոցի շինարարութիւնը կեռ-
ւմանեւորվ ե ընթանում: Մեր դպրոցի կառուցման ճա-
նապարհին յերբեմն մանկավարժական ձգտումների
ստեղծագործական թափը նոր նվաճումներ ե կատա-
րում, յերբեմն ել ճանապարհների բաղմաղանութիւ-
նից առաջացած շվարումը ե ուժերի ժամանակավոր
անկումը հարկադրում են կսնգ առնել, շուրջը նայել,
յերբեմն նույնիսկ յետ դառնալ՝ հետադաշում նոր ու-
ժերով առաջ շարժվելու նպատակով:

Յեվ, չնայելով այդ բոլորին, չնայելով յուրաքան-
չուր քայլափոխում մեր անգիտութեան, անկուլտու-
րականութեան ե աղքատութեան պատճառով առաջա-
ցած խոչընդոտներին ու դժվարութիւններին, նոր
խորհրդային դպրոցի կառուցումն, այնուամենայնիվ,
արագ քայլերով առաջ ե գնում:

Շինարարութեան այս ճանապարհին աշխատանքի
դպրոցի ուսուցչութիւնը դործնականում ապրում ե
կյանքի ե գործնական մտքի առաջադրած պրոցեսնե-
րի առանձին ողակներ ե այդտեղ կիրառելու գործում
իր ուժերը ե դպրոցի հնարավորութիւններն ե փոր-
ձում:

Ընդունենք, վոր ամենուրեք այդպես չի, վոր բո-
լոր մասսայական դպրոցներում տեղի չունի այդ: Ըն-

դունենք մի բոլակ, վոր միջանի հարցուր դպրոցի համար ե միայն միս ու արշուն դարձել այդ: ՁԵ՛ վոր այլ կերպ չեր ել կարող լինել: Միշտ ել նախ առաջապահն ե կազմվում, վոր նոր ճանապարհներ ե փորձում, ամբացնում ե ուղղում ե այդ ճանապարհները, ե միայն դրանից հետո յնն մասսաները գնում պատրաստած ու մաքրած ճանապարհներով: Առաջագին դպրոցի վերջին տարիներս ասլրած բոլոր այդ ուղիներից ամենից կարևորը, վոր աշխատանքի դպրոցին հիմնական բովանդակություն ե տալիս, անշուշտ, դպրոցի հանձնագրու աշխատանքի խնդիրն ե, վոր ամենից առաջ բղխում ե աշխատանքի դպրոցի նպատակից, այն դպրոցի, վոր ամուր թելերով կապված ե մեր խորհրդային հասարակայնության հետ, այն դպրոցի, վոր մասնակցում ե սոցիալիստական կառուցման: Դպրոցն այդ կառուցվածքից դուրս մնալ չի կարող, ուստի մեծացող սերունդը պիտի դաստիարակվի յնրերի սոցիալիստական կառուցման փորձնական աշխատանքով: Լավ դրված հանրագումար դպրոցական աշխատանքը միանգամայն համապատասխանում ե նաև գումարման կազմարժեքական նպատակներին, վորովհետև այդ աշխատանքը խթանում, բորբոքում ե աշխատողները, չեղեխալի աշխատունակությունը, կյանքի հիմունքների վրա նպատակադիր ե սահմանում, նրա գործունեությունը հուղական (եմոցիոնալ) գունավորում ե ստալիս, ե այլն:

Ահա թե ինչո՞ւ դպրոցի հանրագումար աշխատանքի խնդիրը մասնաշաղկապ ուսուցչություն աչքում տարեցտարի ավելի ու ավելի չե մեծանում՝ նրա մանկավարժական գործի առանցք կազմող խնդիրը դառնալով:

Ժողովրդական կրթության մի ամբողջ շարք փորձա-
ցուցադրական կայաններ՝ վերջերս կարողացել են այս
աշխատանքները շատ լայն ծավալել:

Այսպես՝ տեղական փորձադպրոցի ղեկավարու-
թյամբ պատանի բնասերներն իրենց ուժերով 1925 թ.
գարնանը այդիների ֆնասատունների դեմ պայքարի մի
հսկա աշխատանք կատարեցին, իսկ 1926 թ. ձմռան
վերջին տեղական դպրոցների ուժով կամպանիա սկըս-
վեց մալիարիայի մոծակի դեմ, վոր լայն չափեր եր
ընդունում: Մոծակների ձմեռելու տեղերը հետազոտե-
լու նպատակով, վերցրին ամբողջ 98 փողոց—3480
տներով: Հետևանքն այն չեղավ, վոր 38 տան մեջ մա-
լիարիայի մոծակ հալոնաբերվեց, վորի դեմ ել պայ-
քար սկսեցին: 1926 թ. ձմեռը Լենինգրադի գավառի
Կոլպին քաղաքի ուսուցչուհի Սկսեց պատրաստվել
հանրագում աշխատանքի—անտառատնկման գծով:
1926 թ. գարնանը նույն Լենինգրադի գավառի Պատ-
գոլովե վիճակը (ВОЛОСТЬ)՝ վորպես հիմք իր հանրո-
գում աշխատանքի, վորոշեց տեղական թռչնաբուժու-
թյունը բարձրացնել: Այս աշխատանքին մասնակցել
են 15 դպրոց, իսկ նույն վիճակի ֆնացած 15 դպրոց-
ները տեղի կաթնատնտեսությունը բարձրացնելու
գործին ձեռնամուխ չեղան: Յերկու աշխատանքն ել
միացնողը Պատգոլովե բիոկայանն եր:

Պատանի բնասերների դպրոցական խմբակների
ձեռքով հանրագում աշխատանքների մասին ԽՍՀՄ
գանադան ծալրերից մի շարք հետաքրքիր տեղեկու-
թյուններ ունենք: Իբրև հաջող աշխատանքի նմուշ
կարելի չե առաջ բերել Տուլա քաղաքի վերոհիշյալ ո-
րինակը, —վորտեղ հիմնական դեր խաղացողները պա-

տանի բնասերներն են չեղել: Գյուղատնտեսության ֆինասատուների դեմ պայքարի հետաքրքիր աշխատանք են տարել Բրյանսկի, Ոմսկի, Ուդեսսայի բնասերները՝ 1925 թվին:

Ոմսկում՝ բացի դրանից, պատանի բնասերները ներկայումս պայքար են սկսել շտեմարանային ֆեասատուների դեմ: Վոչ մի կասկած չկա, վոր մասսայական դպրոցի հանրագուտ աշխատանքն իրականում ավելի մեծ ծավալ ունի, քան յերևում է գրականության մեջ: Վորովհետև նախ՝ մասսայական դպրոցի շատ նվաճումներ դեռ շատ հեռու չեն լրագրությանը հանելուց, յերկրորդ՝ դեռ շատ լրագրեր անմատչելի չեն ընթերցողին: Սակայն նույնիսկ վերահիշյալ ամնշան թվերն էլ շատ ակնհայտ են դարձնում, վոր հանրագուտ աշխատանքի վաղեմության սրբազան կաթնը բռնել է վոչ թե անհատ ուսուցիչների, այլ ուսուցչական մասսաներին և դպրոցական յերիտասարդությանը: Յեթե ներկայումս ամբողջ շրջաններ ու վիճակներ փորձում են ծրագրված կարգով, միաձույլ Եւրֆերով, հանրագուտ աշխատանք տանել, ալդ ասացուլց է, վոր մենք կանգնած ենք մի աչնպիսի շարժման առաջ, վոր իր առաջ հսկայական հնարավորություններ և ընդգրկող հեռանկարներ ունի: Ահա թե ինչու դպրոցի հանրագուտ աշխատանքին շատ լուրջ պիտի մոտենալ:

Կատարված փորձերի հիման վրա կոլեկտիվ ջանքերով դպրոցի հանրագուտ աշխատանքի հիմնական գծերը պիտի նշենք, վորպեսզի հետագայում մասսայական դպրոցի առաջընթացությունն ալդ ֆրոնտում հեշտա՛նա: Այս դրքուլիի նպատակն է՝ ողնել տեղերում ու-

սուցչութեանը, վոր նա վոչ միայն գիտակցի ալդ աշխատանքի կարևորութեանը, ալ և ըմբռնի, վորպեսզի աշխատի սխալներ չանի, վորոնք նրան հիասթափեցնել կարող են:

II. ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՊԱՀԱՆՁՆԵՐ ԴՊՐՈՑԻ ՀԱՆՐՈԳՈՒՑ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՎԵՐԱԲԵՐՑԱԼ

Յուրաքանչյուր նոր գործի սկզբնավորութեան իր մեջ վոչ միայն ապագա մեծ հնարավորութեաններ, ալ և վտանգներ և թագցնում. հենց առաջին անճիշտ քայլը, առաջին սխալ մտեցումը կարող է վարկարեկել նոր գործը հասարակութեան ունջում և զժխարացնել նրա հետագա ընթացքը:

Մեզմոնում հաճախ շատ հասարակ մտեցում է նկատվում գալոցական հանրագում աշխատանքին. միայն թե այսուրիս լոգունգը պահված լինի: Շատերն են «լոգունգներով» աշխատել սովորել՝ կուրորեն կատարելով վերինց գծածը, լուրջ կերպով հաշվի չառնելով նրանց կիրառելու տեղական առանձնահատկութեանները, չաշխատելով հարմարեցնել ալդ տեղական պայմաններին:

Առաջ է քաշվում մի վտրեկ լոգունգ, և բոլորը վրա չին «թափվում» իրագործելու ալդ՝ առանց նրա հաջող իրագործումը նախապատրաստական միջոցներով ապահովելու: Այն ել պիտի տանք, վոր յուրաքանչյուր գործում առանձնապէս ֆաբակար և ձևական, պաշտոնական վերաբերմունքը: Յերբեմն ել տեսնում ես, թե ինչպէս կենտրոնից չեկած շրջաբերականը, տեղերում ընկնելով նահանգական օրգանների

ձեռքը, նոր լուսաբանութիւնն և ստանում, ուժեղանում և ավելի աղէութանութիւններով—որինակ—«անմիջապէս գործի անցնել», «հիմնարկների կառավարիչների պատասխանատվութեամբ» և այլն, և այսպէս ծանրաբեռնված ուղարկվում և գալատներն ու դպրոցները:

Ուսուցիչները հանպատրաստից, իշխանութեան նոր կարգադրութիւններով հանկարծակիի լեկած, խորհուրդ են կազմում՝ գտնելու, թե ո՞վար կացութիւնից ինչպէս դուրս գան: Այստեղ ևլ նվազագույն դիմադրութեան ճանապարհով գնալու գալթակդութիւնն և մեծ—պահպանել գործի արտաքինը՝ ի հաշիվ նրա քովանդակութեան:

Այսպիսի դեպքերում սովորաբար հնարում են վորեւ հասարակական գործ: Ստեղծում են նաև համապատասխան դեկորացիա. «գործողութիւնը» կատարվում և լերելսանների մասնակցութեամբ:

Տեղի չե ունենում նաև հաշվետվութիւն և... և ամեն ինչ կարգին և:

Դժբախտաբար, այսպիսի դեպքեր մեր դպրոցական իրականութեան մեջ դեռ քիչ չեն:

Հասկանալի չե, վոր գործին նման մոտեցումը հակահանրաշին և, և առողջ գաղափարն ու կենդանի գործը թաղող լավագույն միջոց:

Լինում են դեպքեր, չերբ հանրագումար գործին վերին աստիճանի քերել մոտեցում ենք տեսնում: Մարդիկ անկեղծորեն ուզում են հանրագումար գործ կատարել, համակված են լավագույն ցանկութիւններով. բայց սեփական մտքեր, ծրագրեր չունեն, այլ բավականանում են մերկ տրաֆարետով, անկենդան

որինակով. — առանց հաշվի առնելու տեղական պաշ-
մանները, սաների ուժերը. և ազգաբնակչության իսկա-
կան պահանջները: Ընտրում են՝ ինչ ձեռքներն են ընկ-
նում. բայց թե տեղական պայմաններին պիտանի
լեն, թե՞ վոչ. — հարցնող չկա: Կարելի՞ չե միթե մալի-
արիայի մոծակի դեմ պայքար սկսել այնտեղ, ուր հա-
մարյա վոչ-վոք մալիարիայով չի հիվանդանում: Կամ
միտք ունի՞ տեղական դշուղացիության մեջ պրոպա-
գանդա մղել բազմադաշտյան սխտեմի ոգտին, առանց
դրա համար անհրաժեշտ նախնական հողաշինարարու-
թյան:

Պարզ ե, վոր թե առաջինից, թե չերկրորդից վո-
չինչ չի դուրս գա, աշխատանքը նպատակի չի հաս-
նի, և միայն տեղական ազգաբնակչության մեջ անվրս-
տահուլթյուն առաջ կգա դեպի դպրոցի նման ձեռնար-
կումները: Այնինչ՝ տեղական կարիքները և աշխատա-
վոր դասի պահանջները բանալը բնավ փոքր բան չե:
Սրա համար անհրաժեշտ ե լրավ դիտել շրջապատը,
մեծ խնամքով հետազոտել սեփական գավառը և հաշվի
առնել նրա բոլոր առանձնահատկությունները: Այս
աշխատանքի ժամանակ տեղական հանրագում և կուլ-
տուրական պայմանների բարդ կոմպլեքսում պետք ե
փնտռել, գտնել ավելի թույլ ողակներն ու նրանցից
ել սկսել:

Այսպես, որինակ, այգեգործությունը զարգա-
ցած շրջաններում անշուշտ տեղական ազգաբնակչու-
թյան ավելի ցավոտ կողմը կլինի այգիների ֆնասա-
տուների դեմ պայքարի խնդիրը, մի գործ, վորի մեջ
նա սովորաբար անոգնական ե, մանավանդ՝ այս կամ
այն ֆնասատվի մասսայական բազմացման շրջանում:

Նքստենսիվ ու հետամնաց դաշտավարական շրջաններում կենտրոնական հարց կլինի տնտեսութեան ինտենսիֆիկացիան՝ կապված բազմադաշտյան սխտեմի տնցնելու խնդրի հետ՝ (այստեղ աղգաբնակութեանը իրական ոգնութիւնն պիտի ցույց տալ, և վոչ թե միայն պրոպագանդ մղել), արմատապտուղներ մտցնելով, տեսակները լայնացնելով, անասնաբուժութիւնը զարգացնելով և այլն: Հասնոտ տեղերում, ուր համարյա ամբողջ աղգաբնակութիւնը հիվանդ է մալիարիայով, ամհնապատուալ հարցերից մեկը մալիարիայի դեմ մղվող պայքարը պիտի լինի:

Այսպէս հարվածելով ամենաթուլ կողմերը, մենք դպրոցի ուժերով կարող ենք բարձրացնել տեղական աշխատավոր դասի բարեկեցութեան մակարդակը և հեռացնել նրա դարգացման հիմնական արդելւակները: Իսկ հանրագումար աշխատանքը դպրոցական աշխատանքի սխտեմի մեջ մտցնելու և վորոշ ծրագրով տանելու համար նախ պիտի պարզել ավշալ գալառի զարգացման տենդենցները և բանալ նրանում թագնւած պոտենցիալ ուժերն ու հնարավորութիւնները: Այս բոլորն առանց որիննտիր գալառադիտական աշխատանքի անկարելի չե: Այս պատճառով ել ընդդէմ ենք դպրոցական հանրագումար աշխատանքի միացման հետագոսական աշխատանքի միացման անհրաժեշտութեան: Այս աշխատանքներից յուրաքանչյուրն իրարից առանձին վերցրած՝ չի կարող տալ այն եֆեկտը, վոր անհրաժեշտ է ժամանակակից սոցիալական կառուցվածքի համար: Առաջինն առանց լերկրորդի միշտ մեկերեսային ու պատահական կմնալերկրորդն առանց առաջինի՝ հեշտութեամբ զուտ անպ-

դեմիական զբաղմունք կդառնա՝ այժմեական կյանքից ու կարիքներից կտրված։ Այս մոմենտներից վերեւ մեկի գերազնահատումը, վոր այսքան հաճախ ե նկատվում, գլխովին ֆրասակար ե՝ ինչպես գործի, այնպես ել դպրոցի համար։

III. ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՏԵՍԱԿԵՏԻՑ ՍԽԱԼ ԹԵՔՈՒՄ-ՆԵՐ ԴՊՐՈՑԻ ՀԱՆՐՈԳՈՒՏ ԱՇԽԱՏԱՆՔՈՒՄ

Բայց մեր ասածը դպրոցի հանրագում աշխատանքների մասին չեղած նկատառումների մի կողմն ե միայն։ Մյուս կողմը՝ վոր յերեք չափով մոռանալ, մանկավարժական ե։

Յեթե մենք պահանջում ենք, վոր դպրոցը մասնակցի սոցիալիստական շինարարութեանը, այդ չի նշանակում, թե դպրոցն ի վիճակի չե իր ուսերի վրա վերցնելու տվյալ շրջանի ամբողջ հասարակական աշխատանքը։ Վրասակար մի ցնորք կլինեք այդ։

Նշապես մեր առաջ դրված ե ամբողջ ընակչութեան հանրագում աշխատանքում չերեխային բաժին բնկնող աշխատանքի պրոբլեմը վորոշելու խնդիրը։

Իհարկե, շինարարութեան մեջ հիմնական դերը հասակավոր ազգաբնակչութեանն ե պատկանում — ավետական տպարատ, խորհրդային հիմնարկներ, կուսակցական և հասարակական հիմնարկներ, վորոնք գործի չեն կոչում ու կազմակերպում հասակավոր ազգաբնակչութունը, և վերջապես, ինքն. ազգաբնակչութունը. վերջինիս վրա չե ընկած տեղական կյանքը կազմակերպելու ամբողջ ծանրութունը։

Հասարակական աշխատանքում չերեխաների բա-

ժինը վորոշելիս՝ մենք չերեք տեսակ՝ իրարից ելապես տարբեր կարծիքների լինք հանդիպում:

Առաջինը, վոր ավելի լալն և տարածված ազգութնադուլթյան մեջ, հանգում և այն բանին, թե չերեխանիրը բնավ չպիտի մասնակցեն հասարակական գործին. մեծերի գործն և այդ: Յերեխաները պիտի սովորեն. շատ-շատ՝ ընտանիքում տան տղխատանքի մի մասը կատարեն, ուրիշ վոչինչ: Վորպես ապացուլց իրենց ասածների՝ առաջ են բերում չերկու նկատառում. 1) չերեխաները վոչ մի լուրջ բան անել չեն կարող, վորովհետե նրանց աշխատանքի ոգտակարության կոեֆիցիենտը չնչին և. ուստի այդպիսի աշխատանքը բանի պեսք չե, անոգում մի ժամանց և այդ և 2) այդ աշխատանքը դպրոցի սաներին կտրում և ուսումնարանից և տան գործերից: Այս նկատառումները ջրելը դժվար չե: Առաջինն ուղղակի ճիշտ չե: Ամենքը գիտեն, վոր չերեխաներն ընտանիքում վորոշ աշխատանք կատարում են, մանավանդ՝ գյուղում: Վտղ գարնանից գյուղացին իր չերեխային վերցնում և դպրոցից, վորովհետե գյուղատնտեսական աշխատանքի ամենայեուռն ժամանակը նրան «աշխատող» ձեռք և պետք: Դյուղացին չերեխային չերկու տարի հալիվ և դպրոց տալիս, վորովհետե տանը նրան «աշխատավոր» և պետք:

Յերկրորդ նկատառումը, թե «հասարակական աշխատանքը կտրում և չերեխային տան գործերից», այն և հաստատում, թե չերեխայի տանը կատարած աշխատանքի ոգտակարությունը համարյա ամենքն են ընդունում: Իսկ չեթե չերեխան կարող և ընտանիքում ոգտակար լինել, այն ել բավականին շատ ոգ-

տակար, ուրեմն ինչո՞ւ պիտի հասարակական աշխատանքի արժեքն անպատճառ գրույի հավասարեցնել: Վոչ միայն ՌեՍԶ-ի, այլև ուրիշ չեղկերների փորձն ակնհայտ է դարձնում այդ պատճառաբանության անհիմն լինելը:

Դպրոցականների ձեռքով Ֆրանսիան անտառապատելը, «անտառի որերը» Միացյալ Նահանգներում, գյուղատնտեսական խմբակների գործունեությունը նույն Ամերիկայում, վերջին չեվրոպական պատերազմի ժամանակ Գերմանիայում չեքխաների ոգնությունը դորքին,—միթե այս ընդորը չեքխաների հասարակական հսկայական աշխատանքի ապացույցը չեն: Անկասկած՝ չեքխաների հասարակական աշխատանքի դեմ բերած պատճառաբանությունը կամ անգիտություն արդյունք է, կամ առաջ է բերվում հենց այնպես, ձևի համար: Յերկրորդում փոքր իշատե պատասխանատու պատճառաբանություն կա: Համեմատաբար ավելի լուրջ է այն, վորովհետև առաջարկվում է գլխավորապես անտեսական նկատառումներով: Ծնողները շահագրգռված են, վոր չեքխաները շատ սովորեն այն, ինչ վոր պետք է, վոր շուտով վոտքի կանգնեն ու ինքնուրույն կերպով «մի կտոր հաց» աշխատեն:

Յուրաքանչյուր արգելք այդ գծով, դպրոցական կյանքում սովորելն ուղացնող յուրաքանչյուր մոմենտ ուժգին հարվածում է ծնողների գրպանին, ուստի հաճախ թե չեքխաների հանրագում աշխատանքը, թե աշխատանքի նոր մեթոդները դպրոցում ծնողների տրտունջն են առաջ բերում:

Այս տրտունջն իր մեջ առողջ միջուկ էլ ունի, վորին պետք է ուղադիր վերաբերվենք: Հիրավի՝ դրպ-

րոցի հանրագումար աշխատանքը չպիտի խանգարի նրա կրթական գործը, այլ պիտի ոգնի, առաջ մղի աչն: Յերեխային աչնքան չպիտի ծառաբեռնի այդ գործը, վոր խանգարի նրա առաջ գնալը, արդեւք դառնա նրա դարգացմանը:

Ծնողական տրտուհիք միաժամանակ խելացի նախադրուշացուհի և անտեղի հաւիշտակութեան դեմ— վերածել դպրոցը— «հրդեհաշիջական աշտարակի» իսկ յերեխաներին՝ «հրդեհաշիջներին», վորոնց գործը միայն աչն և, վոր լարված հետեւն, վորպեսզի հենց վոր հասարակական վորեւ անբարեկարգութիւն նկատեն, իսկուչն գլուխ պատռած ոգնութեան հասնեն՝ սպասարկելով իրենց բոլոր ուժերը: Այս չի նշանակում, թե դպրոցները չպիտի մասնակցեն ժողովրդական վորեւ աղետի լուծարքի (լիկվիդացիա) գործին: Մրադեմ վոչ վոք չի կարող առարկել, սակայն չի կարելի դպրոցական հանրագումար աշխատանքը «հրդեհաշիջական սիստեմ» դարձնել, վորովհետեւ այդ դեպքում ծնողներին բողոքը միանգամայն հիմք կունենա:

Մյուս կողմից՝ այսպիսի բացասական վերաբերմունք դեպի դպրոցի հանրագումար աշխատանքը պիտի բացատրել գլխավորապիս աչն բանով, վոր դպրոցի կրթական դաստիարակչական նպատակը նեղ կերպով և հասկացվում: Ծնողներն այսպես դատելիս՝ հաճախ դեկավարվում են իրենց հին փորձով և բնավ հաշիվի չեն առնում, վոր կչանքը հսկայական քաղցրով և առաջ գնում, և իրենց յերեխաներից, իբրեւ սոցիալիզմ կառուցողներից, բացի կարդալ-գրել, հաշիւ իմանալուց հետագայում չպահանջվի նաեւ հասարակական և հետադոտման վարժութիւններին ամբողջ շարք, գործ-

նական մեծ ուղենշում, վորոնց վրա հին դպրոցը թեթև աչքով էր նայում:

Ամենահիմնականը, վոր նոր կյանքը կարող է պահանջել աճող սերնդից, նրա վոչ միայն վորոշ գիտություն ունենալն է, այլ այդ գիտությունը կյանքի առոյթա խնդիրներին հարմարեցնել կարողանալն է: Այդ ունակությունը կարելի չէ կոփել դպրոցի հանրագում աշխատանքի միջոցով միայն: Բացի դրանից՝ ծնողական այդ բողոքի մեջ մենք նեղ ընտանեկան, իր եյությամբ հակահանրալին, տեսակետ ենք նկատում. «յերեխան ընտանիքին է պատկանում և նրանից չպիտի խլվի», — ասում են առարկողները: Ազգաբնակչության այս կարծիքի դեմ կարելի չէ սլաքարել նախ ընտանիքում կատարած դպրոցի գործնական-ոգտակար աշխատանքով: Ցանկալի չէ, վոր այստեղ լուրաքանչլուր ընտանիքի ոգնություն ցույց տրվեր յերեխաների կուկելով ջանքերով. որինակ՝ դպրոցում կարելի չէ մանկական հրապարակ կամ մսուր ստեղծել և այս ձևով ազատել տանտիկնոջը և դեռահասներին յերեխա խնամելու անհրաժեշտությունից: Այսպիսի աշխատանքով դպրոցն ընտանիքի ուժերը հետըզհետե բաժան-բաժան վիճակից դեպի կոոպերացումը կտանի և գործնականորեն ցույց կտա ազգաբնակչությանը, թե այսպիսի կոոպերատիվ կազմակերպությունը վճռքան ձեռնտու չէ նեղ ընտանեկանից: Յերեխաների ուժերի հասարակական թերազնահատումը նկատելի չէ վոչ միայն ծնողների և ազգաբնակչության կողմից, վորոնք առաջին նվազ սովորաբար թերազնավատ վերաբերմունք են ցույց տալիս դեպի դպրոցի հանրագում գործը, այլ և պետա-

կան մարմինների կողմից, վերոնք չեն ցանկանում դպրոցը հանրային բանվորական միավոր ճանաչել:

Յերբեմն դպրոցը հարկադրված է լինում նախորոք հսկայական հասարակական գործ կատարել, վերապահի իր տեղն ամրացնի ազգաբնակչության և տեղական տնտեսական ու խորհրդային վարչական որդանների աչքում և իրեն ճանաչել տա: Այստեղ սեփական ուժերին համապատասխան աշխատանք ընտրելու դործում մեծ դեուշութունն է պահանջվում. նախորոք պիտի լավ մտածված լինի, մանրադնին պատրաստութուն և հավաստիացումն, վոր հետևանքները հաջող կլինեն: Հակառակ դեպքում գործը դեռ իր առաջին քայլերը չաբած՝ կտապալվի: Հետագայում տապալված դրութունը նորից վերականգնելը հաճախ անկարելի լի լինում: Դպրոցն այս դուտ տակտիկական նկատառումները միշտ պիտի հաշվի առնի, վորովհետև փոքրիկ անուշադրութունն անգամ կարող է դպրոցի հանրագուտ աշխատանքի առաջ անխորտակելի խոչընդոտներ հարուցել:

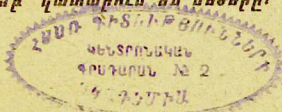
Յերկրորդ կարծիքն ավելի նկատելի լի հասարակայնորեն տրամադրված առաջադեմ ուսուցչութան մեջ, վոր ավելի շատ հակված է դպրոցի հանրագուտ աշխատանքը տեղական կյանքում գերադնահատելու: Այս գերադնահատումը հենց իրեն՝ դպրոցի դերը չափազանցելու հետևանքն է—իրը տեղական ազգաբնակչության կյանքի կենտրոնն և նա, մի տեսակ՝ տեղական «աշխարհի պորտը»:

Դպրոցը տեղական կյանքի համարյա բոլոր խնդիրները պիտի լուծի. նա փորձում է իր ձեռքն առնել տեղական վարչական մարմնի տեխնիկական ա-

պարատի աշխատանքը, փոստի, միլիցիայի, մինչև
խսկ դատարանի ֆունկցիաները, փոխարինել հիվան-
դանոցին, ագրոկայանին, շինարարական գրասենյա-
կին և այլն, և այլն: Խոչ եք կտրծում՝ դպրոցի հան-
րոգուտ աշխատանքի այսպիսի ըմբռնումը նորմալ
բան է: Ճիշտ է՝ բացառիկ դեպքերում չերբեմն պետք
է լինում ուրիշի աշխատանքը կատարել, բայց այդ
սոսկ բացառություն է: Պիտի ձգտել աշխատանքի բա-
ժանում կատարել և, դպրոցը պիտի վերցնի միայն
իր բաժինը:

Դպրոցը կարող է ոգնել տեղական հիմնարկնե-
րին այս կամ այն դործը կազմակերպելու, գլխի գցելու,
բայց վոչ չերբեք իր վրա առնելու ամբողջ ղեկավարու-
թյունը: Յերբեք չպիտի մոռանալ, վոր դպրոցը չերեխա-
ների հետ դործ ունի, վորոնց այդչափ ծանրաբեռնելն
ուղղակի հանցանք է:

Ճիշտն ասած՝ չերեխաների և դպրոցի ուժերի
այսպիսի գերազնահատումը շատ տնգամ ուղղակի
ինքնախաբեկություն է: Այնպիսի դործեր, ինչպես ո-
րինակ—«դպրոցը քարում է փողոցը», «դպրոցը կա-
մուրջ է կառուցում», «դպրոցն ելեկտրոֆիկացիայի
չէ լենթարկում գյուղը» և այլն, ըստ չերեուլթին չերե-
խաների աշխատանքի արդյունք չեն.— դադափարը,
ծրագրի մշակումը, ինչպես նաև այդ որինակները մշա-
կումը գլխավորապես դպրոցի ավագ ղեկավարների
վրա չէ ընկնում: Այսպիսի աշխատանքներում չերե-
խաներն ըստ մեծի մասին լոկ ոժանդակ տեխնիկա-
կան ապարատ, չերբեմն նույնիսկ դեկորացիա— ֆոն են
դառնում, վորովհետև այդ աշխատանքը չերեխաների
ներկայությունը կատարում են մեծերը: Իսկ հաշվե-

ալուսթյունն սկսվում է՝ «մասնակցել են այսքան յերեխաներ» բառերով:

Այսպիսով յերեխաների ուժերի գերազնահատումըն անխուսափելիորեն տանում է նրանց դերը մինչև տեխնիկական կամակատար ձրի բանվորական ուժի, յերեխաների ուժի պարզ շահագործման, կամ նրանց կատարյալ պատվաքման:

Այսպիսի «հանրոգում» աշխատանքն ալելի շատ վնասակար է յերեխաների համար, և, լավագուցն դեպքում, անոգում է հասարակության համար:

IV. ՄԱՆԿԱԿԱՐԺԱԿԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄ ԴՊՐՈՑԻ ՀԱՆՐՈՑՈՒՑ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻՆ

Մնում է մի յերրորդ կարծիք ևս, վոր վերն առաջ բերած յերկու ծայրահեղությունների միջին տեղն է բռնում: Այդ կարծիքն այսպես է հիմնավորվում:

Մեր որերում հանրոգում աշխատանք ամեն տեղ, վորքան ուղեք, կդտնեք: Դպրոցն այդ բոլորն իր վրա վերցնել չի կարող. նա ուղղակի անկարող է. անհրաժեշտ է դրանցից ընտրել այն, ինչ վոր համապատասխան է յերեխաների ուժին, ինչ վոր հասկանալի յնրանց, ինչ վոր հեռաբրեւակաւ է. պետք է դպրոցի հանրոգում աշխատանքն այնպիսի հիմքերի վրա դնել, վոր այն չդանդաղեցնի յերեխայի անումը, ալ նպաստի վերջինիս:

Զափահասի և յերեխայի հանրոգում գործերին մոտենալու մեջ չեղած հիմնական տարբերությունն էլ հենց այդ է: Առաջինը պիտի կատարի այն, ինչ հա-

կալուք ե, հաճախ ի մնաս իր. չերկրորդը պիտի կատարի այն, ինչ հարկալուք ե և ինչ վոր ոգտակար ե վոյ միայն հասարակութեան, այլ յեւ իրեն:

Հանձին չերեխալի, մենք ունենք աճող հասարակեան ուժը և մեզ փոխարինողը, ուստի ամենից առաջ պիտի հոգանք նրա կանոնաւոր աճման մասին: Անմտութիւն, հասարակութեան և նրա ապագայի համար մեծ մնաս կլիներ, չիթե փոխանակ խնայելու, ամբարելու, սպառեցինք նրա մատաղ ուժերը. «հանրագումար գործ» չեր լինի այդ: Հենց սա յել մանկալարժական մոտեցումն ե դպրոցի հանրագումար աշխատանքի: Միայն այս պայմաններում կարելի չի սպասել, վոր չերեխաները հանրային աշխատանքի ակտիւ մասնակիցներ լինեն՝ բառի բուն իմաստով: Յերեխաների՝ տվյալ հասակի համար այս կամայն հանրագումար աշխատանքի արտաքին, դիտողութեան մատչելի նշաններն են—գործը կատարելիս նրանց հայտնաբերած նախաձեռնութեան, հետաքննութեան, ինքնուրույնութեան աստիճանը, նպատակային հսկումը, տվյալ նպատակի կարևորութեան գիտակցումը, աշխատանքի առանձին ձևերի և ամբողջ ընթացքի պարզ պատկերացումը: Այստեղից մի հանգամանք ել ե բղխում—դպրոցի հանրագումար և կրթական աշխատանքի սինթեզի՝ միացման անհրաժեշտութիւնը, վորովհետև այդ դեպքում միայն կատարելի պահանջված եֆեկտը: Այստեղ կրկին կարևոր ե գտնել՝ իրենց ելութեամբ մի դպրոցական աշխատանքի այս չերկու կողմերի ճիշտ փոխհարաբերութիւնը:

Վոմանք հակված են անհրաժեշտ համարելու, վոր չուրաքանչիւր կրթական աշխատանքի սկզբնական հանրագումար աշխատանքն ընդունվի:

Հագիվ թե կարելի լինի այս բանին համաձայնելու

Մենք կարծում ենք, վոր ավելի ուժեղ կլիներ կրթական աշխատանքը կառուցել գավառի և նրա արտադրողական ուժերի հետադոտման վրա, վոր կկատարեն յերեխաները: Միայն այս ձևով կարելի չե պարզել անդի աշխատավոր օգգաբնակության իսկական պետքերն ու պահանջները, վորոշել արտադրողական ուժերի խոչընդոտները և նշել գավառի հետագա զարգացման հիմնական տենդեցները: Յերեխաների ձեռքով կատարված հետադոտական աշխատանքը սովորաբար ղեկավարվում է այսպիսի հաջորդականությամբ. 1. նախնական-կազմակերպչական մոմենտ. վորոշվում է նպատակ կազմող խնդիրը—հավաքական կերպով քննության է առնվում այդ հարցը:

Նախորոք «լարվում են» յերեխաների անալիզատորները (զգալարանները—ականջը, աչքը, ըմբռնողության կենտրոնը և հաղորդիչ նյարդը), այսինքն՝ զգալարանները նախապատրաստվում են նկատած յերևույթներն ու առարկաներն ավելի լավ ընդունելու:

Յերեխաները հանդես են բերում իրենց նախկին պործը և նախկին դիտողությունը, շահը, նախաձեռնությունը, պարզվում է այն անելիքը, վոր նպատակ է դարձել, նախապատրաստական կազմակերպչական աշխատանք են կատարում:

2. Սկզբնական ուղեցիտ (որիցնք) մոմենտ. անելիքի գործնական ուղենշում: Ուղենիշ եքսկուրսիա կամ հետադոտումն է կատարվում, յերեխաների անալիզատորներն ուղղված են դեպի բուն նպատակը՝ ուրիշ խոսքով—ամբողջ ուշադրությունն ուղղված է

դեպի դիտողութեան առարկան: Դիտողութունները արտադրուելը, նշութի ժողովումը:

3. Մրազման մոմենտի մեջ մտնում են՝ 1) նշութի սկզբնական համակարգումը, 2) ավելի ճիշտ ու վորոշ անելիքներ սահմանելը, 3) հետագա անելիքների ծրագրումը, եքսկուրսիայի կամ հետազոտման ժամանակ ձեռք բերած նշութի կոլեկտիվ մշակումն ե կատարվում: անալիզատորների աշխատանքի ստուգումը, և նրանց ըմբռնումների ճշտումն, այսինքն՝ ստուգել, թե չերեխաները վորքան ճիշտ են դիտել: Յերեխաները ջոկջկում են նախընթաց մոմենտում ձեռք բերած նշութը—համակարգում են, սխտեմի տակ դնում: Իրենց տեսածն ու ստացածը լրացուցիչ կերպով արձանագրում են—կոլեկտիվ կերպով հարցեր են մշակում հետագա հետազոտումների համար: Անելիքը բոլորովին վորոշում ու բաժանում են իրենց մեջ. հետագա անելիքի ծրագիրն են կազմում:

4. Հետազոտական աշխատանքի մեջ մտնում են փորձեր կատարելը, անելիքների դժով դիտողութունները, լաբորատոր աշխատանքը, տեղեկատու գրքի աշխատանքը, նշութի ֆիկսացիա կատարելը:

Ավելի լավ ե չերեխաների հետազոտման աշխատանքները չերեխաների կատարած գործնական աշխատանքների հետ կատարել (առանձնապես հարմար ե այս գլուղատնտեսութեան համար):

5. Ամփոփման մոմենտ.—1) չեզրակացութուններ հանելը, 2) ստուգում, 3) չեզրակացութունների ղրբսեվորում. կատարվում ե կոլեկտիվ քննութուն, ստուգման դիտողութուններ են արվում, հաստատվում ե աշխատանքի վերաստուգումը, չերեխաները սինթեզ

ու անալիզ են անում: Այսպիսով, չերեխաների հետազոտման աշխատանքի միջոցով կարելի չէ մոտենալ մի գլխավոր մոմենտի— ստացած արդյունքները կյանքում կիրառելու: Ենպես այս ել կլինի դպրոցի հանրագում աշխատանքը: Անկասկած՝ չեղած ամբողջ նյութից պիտի ընտրել տնային, վոր կիրառման տեսակետից ավել խմբակի չերեխաների ուժին ավելի մատչելի լինի:

Գործն այսպես դնելուց հետո, վոչ թե ձևական ծրագրային նյութը կտիրապետի կյանքի տվածին, այլ ընդհանառակն՝ վերջինս կմանի ծրագրերի սխեմայի մեջ և կլրացնի նրա բովանդակությունը:

Այսպիսով, ծրագրերը կյանքից կբխեն և վոչ թե վերացական կերպով կկառուցվեն: Նրանք չերեխաների համար հետաքրքիր կգառնան՝ զբոսելով նրանց հարցասիրությունը, նախաձեռնությունը, ոգնելով փորձը յուրացնելուն, հուզակոն գունավորում տալով չերեխաների ամբողջ աշխատանքին և ստացած գիտելիքները հանրագում գործի ծառայեցնելու ուղղություն ստեղծելով: Բացի սրտնից, այսպես դրված դպրոցական համընդուն առիտանքը սերտ կերպով կապված կլինի դպրոցի կրթական գործի հետ, բնականորեն կբղխի նրանից, և վոչ թե մի կողմ քաշված կմնա՝ վորևե պտտահական կամ դրսից կպցրած բանի պես: Նա կգառնա դպրոցական ծրագրի մի մասը և կմանի նրա աշխատանքի ծրագրի մեջ:

Այս ձևով ուժերի համապատասխան, ավելի հասկանալի, հետաքրքիր և չերեխաների սրտին մոտիկ հանրային անելիք ընտրելուց հետո, այդ անելիքը կյանքում կիրառելու համար հանրագում աշխատանքի

ծրագիրը և կազմվում, նրա կիրառումը կազմակերպչական տեսակետից պատրաստվում և, նախորոք կշռադատում են հնարավոր զօվարությունները, խոչընդոտները, և անուհետև սկսվում և բուն աշխատանքը:

Գործին աշխատի պահանջներով մոտենալուց միայն կարելի չե հաջողութուն սպասել: Հակառակ դեպքում շատ հավանական են անհաջողությունները, մի բան, վոր մեր իրականության մեջ քիչ չե պատահում:

Դպրոցի հանրագում աշխատանքի համեմատաբար թույլ զարգացած լինելն, ըստ չերևութին, գրկավորապես պիտի բացատրել այն բանով, վոր մենք նրան մոտենալ չենք կարողանում, այլև այդ դործում չեղած բազմաթիվ անհաջողություններով: Անհաջողություններն ել իրենց հերթին նրանով են բացատրվում, վոր սովորաբար հանրագում աշխատանքը կիրառվում և առանց նախնական հետազոտական և կազմակերպչական լուրջ նախապատրաստության: Այնպես և դուրս գալիս, վոր նախ կատարում են, ապա՝ մտածում:

Ուրեմն՝ նախ լավ պիտի մտածել, հետազոտել, մշակել, նախապատրաստվել, հետո միայն հանրագում աշխատանք կիրառել:

V. ՀԱՆՐՈԳՈՒՏ ԱՇԽԱՏԱՆՔ ՅԵՎ ԿՈՆԵԿՏԻՎԻԶՄ

Դպրոցի հանրագում աշխատանքի մանկավարժական նշանակութունը միայն վերը բերած նկատառումներով չի սպառվում: Մեր խորհրդալին դպրոցի համար ամենից կարևորն այն հանգամանքն և, վոր

հանրոգուտ աշխատանքը չէ կարող չհիմնվել կոլեկտիվիզմի սկզբունքի վրա: Նա յերեխաների մեջ սոցիալական հմտցիականը ու փորձերը և դաստիարակում, ընդարձակում և նրանց նեղ—յեռակա հորիզոնները, մտնում և նրանց սոցիալիստական շինարարութւյան շահերի աշխարհը:

Դպրոցի հանրոգուտ աշխատանքի այս կոլեկտիվացման ճանապարհին մենք մի քանի աստիճաններ ենք տեսնում:

Առաջին աստիճանը — դպրոցի առաջին յերկշտ քալերն են, սեփական ուժերի առաջին փորձը—ամենահամեստ փորձերը: Ամենից առաջ յերեխաների կոլեկտիվը պիտի կարողանա իրեն կարգավորել՝ ինչպես հարկն է, փոքր չափով փորձել իր կարողութուններն ու գիտեցածը. հաշվի առնի սեփական աշխատանքի արդյունավետութունը՝ սովորական դպրոցական պայմաններում, հաստատուն դարձնի դպրոցի նշութական բազան, վորն ապագա լուրջ հասարակական բազան է՝ համընդուն աշխատանքի ծավալելու համար: Այս փուլում աշխատանքը կենարոոնանում է դպրոցում և դրպրոցի շուրջը:

Դպրոցի շուրջը ծառեր անկել, դպրոցին մոտ ծաղկանոց, ցուցադրական բանջարանոց, փորձադաշտ կամ ծառատնկարան պատրաստել, շիթիլների համար փորել ջերմանոց շինել, կառուցել ցուցադրական հավանոց, դպրոցին կից գտնված պարտեզում արհեստական բներ կախել՝ գյուղատնտեսութւյան համար ոգտակար թռչուններ պրավելու, և այլն. համարյա յուրաքանչյուր դպրոց ի վիճակի յն այս բոլորը կատարելու: Անհրաժեշտ է, վոր այս ժամանակ յերեխաները պարզ

դիտակցեն, թե այդ բոլորը կատարում են՝ վոչ միայն իրենց, այլ և տեղական աշխատավորութեան համար՝ վերածնելով դպրոցը մի ցուցադրական կուլտուրական անկյունի, վորտեղ շատ բան կարող են սովորել վոչ միայն դպրոցի չերեխաները, այլ և նրանց ծնողներն ու ընդհանրապես հետաքրքրվողները:

Իրենց փոքրիկ բազան կազմելով, այդպիսի աշխատանքում մի փոքր ամրանալով, դպրոցը բնականորեն, հենց դեպքերի բերմունքով անցնում է յեկեքոդ ասֆիմսին: Այդտեղ և նա իր ուժերը կիրառելու ասպարեզը մի փոքր ընդարձակում ե՝ իր ազդեցութեան շրջանի մեջ սաների ընտանիքներից անդամներ քաշելով: Այս փուլում դպրոցը սաների միջոցով ոգնուրյան ե գալիս ընտանիքին: Մենք արդեն ցուց ենք տվել նրա կարևորութունը դպրոցի դիրքն ազգաբնակչութեան աչքում բարձրացնելու և նրա հետ համագործակցութուն (կոնտակտ) ստեղծելու տեսակետից: Մյուս կողմից, այս կոնտակտը արժեքավոր շատ բան է տալիս դպրոցի կուլեկտիվ աշխատանքը կիրառելու համար: Այստեղ զանազան տեսակի աշխատանքի ամբողջ շարք կարող է տեղի ունենալ: Աշակերտների ձեռքով տների շուրջը ծառեր տնկելը, տնային տընտեսութեան համար դպրոցի ուժերով կոոպերատիվ ձևով շիթիլ պատրաստելը, տներում ու սլարտեզներում ծաղիկների նորոգումը, բանջարանոցներ շինելը, նոր կուլտուրաներ տարածելը, վերստուգիչ կաթնալին և թռչնաբուծական միութուններ ստեղծելը՝ ծնողների տնտեսութունների մեջ և այլ շատ հետաքրքիր աշխատանքներ կիրառելը դպրոցի համար մատչելի կդառնան՝ չերեխաների ծնողների տնտեսութունների և տան կենցաղի պայմաններում:

Յեթե նախորոք դպրոցը կարողացել և ամրաց-
նել իր ցուցադրական բազան, այս բանը նրան շատ
կոգնի իր աշխատանքը մատնանշած ուղղությամբ
ծավալելու:

Իհարկե, վոչ առաջին, վոչ չերկրորդ փուլերը չեն
բավարարելու մեզ: Առաջին փուլում դպրոցը, աջնու-
ամենայնիվ, կմնա փակված և, վերպես հասարակական
միավոր, շատ թույլ կերպով աչքի կընկնի: Յերկրորդ
գեպքում միայն ընտանիքը կընդգրկի. հարկավոր և
մի քաջ ևս, վոր դպրոցը դառնա լաջն հասարակական
միավոր: Հինց չերկրորդ տատիճանն էլ բնորոշվում և
տեղական շրջանում դպրոցի կոլեկտիվ կերպով տա-
րած հանրոգուտ ընդհարձակ աշխատանքով:

Յեթե դպրոցի հանրոգուտ աշխատանքի պրո-
լեմի վրա լավ մտածենք, շատ պարզ կդառնա, վոր
նրա ուժը չերեխաների այդ աշխատանքին կոլեկտիվ
մասնակցելու մեջ է: Յուրաքանչյուր չերեխայի ուլժն,
առանձին վերցրած, շատ չնչին ե՝ աշխատանքին
նկատելի եֆեկտ տալու համար. դպրոցական խմբակի
կամ չերբեմն նուչնիսկ ամբողջ դպրոցի չերեխաների
վոքրիկ կոլեկտիվի ուժերն էլ բավական չեն՝ այս կամ
այն ամտածված հաստրակական աշխատանքը կատա-
րելու համար: Նրա մեջ չերեխաների մասսաներ քաշելով
միայն, ամբողջ շարք դպրոցական չերեխաների լաջն
միություններ ստեղծելով և, վոր լաջն հասարակական
նշանակություն ունեցող խոշոր հետեանքների կհաս-
նենք:

Լաջն կոլեկտիվ աշխատանքի ախպիսի պայման-
ներում դպրոցը կարող և խոշոր գործոն դառնալ՝ տե-
ղական աշխատավորության կուլտուրական, նյութա-

կան, քաղաքական մակարդակը բարձրացնելու գործում: Այսպիսի մասնավորապես կոլեկտիվ աշխատանքի ստղծը, ճիշտ է, բացառապես հասակավորների շրջանում, կարելի չէր տեսնել մոտիկ անցյալի «շաբաթօրյակներում»: Յեթե մենք գործ ընտրելու մեջ նվազեցնենք պատահականության ելիմինտը և ուժեղացնենք նրանց կիրառման պլանաչափությունը, ալլ և դեպի աշխատանքն ունեցած գիտակից վերաբերմունքը և մասնակցողների շահագրգռվածությունը, իր մեջ սոցիալիստական բազմաթիվ ելեմենտներ պարունակող մի կազմակերպություն կստանանք:

Հասարակական բազմաթիվ աշխատանքներ մասնավորապես այսպիսի կազմակերպություն ունին: Վերցնենք, որինտի, «անտառի որը», պալքարը գյուղատնտեսական վնասատուների, կրծողների, մալիարիայի մոծակի, ճանճերի դեմ և այլն: Նպատակահարմար է, արդյոք, վոր այդ գործն անհատ դպրոցներ վարեն: Իհարկե վհչ, Դուք վնասատու միջատներ վոչնչացրիք մի տեղում, նրանք բազմացան հարևան տեղում և վտանգի ըռպելին նորից անցան ձեր հողամասը. ալլ-պիսով ձեր ամբողջ պալքարի աշխատանքն իզուր անցավ: Այսպիսի դեպքերում տանու աշխատանքի ձեը միայն ուժեր և ջլատում, և ավելի դուռ արտաքին դեմոնստրացիա, քան գործ և ստեղծում: Այսպիսի աշխատանքից վորև է դրական արդյունք սպասելն իզուր կլինի:

Իսկ մենք անպատճառ արդյունքի պիսի հասնեն, ալլապես՝ միտք չունի ալլպիսի հասարակական դործեր սկսելը: Ամբողջ շարք դպրոցների միասնական ֆրոնտով միահամուռ աշխատանքը, նախորդ դպ-

րոցները և խմբակները մեջ աշխատանքի բաժանում
կատարելով, յերեխաների առկա ուժերը կոոպերացման
յենթարկելը պատշաճ կերպով նախապատրաստված
լինելու դեպքում այնպիսի նֆեկտ և առաջացնում,
վոր ուրիշ վոչ մի դեպքում չենք կարող առաջացնել:
Պատանի բնասերները բիոկայանի փորձը, Տու-
լայի, Ուլեսայի փորձերը բավական համոզեցուցիչ կեր-
պով հաստատում են այս բանը:

Պարզ և, վոր հասարակական նման կամպանիա-
ները միայն սպառնալիքի յենթակա ֆրոնտում պիտի
կենտրոնացնել: Ամեն մի դպրոց տարին առաւովելն
յերկու անգամ, բայց, սովորաբար, մի անգամ կարող
և մասնակցել այսպիսի կամպանիայի՝ առանց իր ըն-
թացիկ կրթական ու հասարակական աշխատանքը
խախտելու: Հակառակ դեպքում՝ ծանրաբեռնում կա-
րող և ստացվել:

Կազմակերպչական տեսակետից չափազանց կա-
րևոր և, վոր այսպիսի հասարակական աշխատանքների
իրագործումը կենտրոնանա շրջանի ավելի ուժեղ ման-
կավարժական հիմնարկի—փորձակայանի և դպրոցի
(բազային), դպրոցի, մանկավարժական տեխնիկումի
կամ մասնաշաղկապի դպրոցի շուրջը՝ ուսուցիչների և
աշակերտութեան բավական ուժեղ կոյնկալովով:

Այսպիսի հիմնակետ բազան դպրի կերպով կթե-
թեացներ հասարակական աշխատանքի կիրառումը:

Ահա թե ինչո՞ւ յուրաքանչյուր դպրոց, ինչպես
վերն տասի ենք, հասարակական աշխատանքում ուղ-
տագործելու համար պետք և իր թեկուղ փոքրիկ բա-
զան ստեղծի. այս բաղանից համեմատաբար ավելի
ուժեղը բնականորեն մասնաշաղկապ կամպանիա անց-
կացնելու գործում կենտրոնական տեղ կբռնի:

Նման հասարակական ձեռնարկներում չափա-
զանց կարևոր մոմենտ ե գիտական, հասարակական և
կուսակցական որդանների (պիոներների, կոմյերիտա-
կանների և կուսակցութան) հետ սերտ կոնտակտ
հաստատելը, ինչպես խորհրդային հիմնարկների հետ
(տեղական գործկոմն իր ճշուղերով՝ Լուսժողկոմատի,
Հոգժողկոմատի, Առժողկոմատի, կոմունալ տնտեսու-
թյան գծով): Մասնաշաղկի գլուխը տեղական հիմ-
նարկներին հետ անմիջականորեն ե կապվում, իսկ
ավելի կենտրոնական գիտական և տնտեսական մար-
միններին հետ իր բազային գլուխներին և փորձական-
մանկավարժական հիմնարկներին միջոցով:

Այնուամենայնիվ, մենք չենթադրում ենք, վոր
այսպիսի աշխատանքի գործնական կիրառման ղեկա-
վարութունը պիտի վերապահվի մանկավարժական,
բայց վոչ ստորադաս մարմիններին, վորոնք չերբեմն
մանկավարժական խնդիրներն աջան ել լավ չեն հաս-
կանում և գլուխի հասարակական ու մանկավարժա-
կան նպատակներն ուղղակի չեն ըմբռնում:

Դպրոցի հասարակական աշխատանքի մի ֆրոնտի
գաղափարն իր մեջ հսկայական հնարավորութուններ
ե թագցնում և արժե, վոր կշանքում նրա գործնական
կիրառման վրա աշխատելին դպրոցները: Այնուամե-
նայնիվ, միայն մանկավարժական հիմնարկներն ի վի-
ճակի չեն այդ խնդիրը համապետական մասշտաբով
լուծելու: Այդ հարցում դպրոցին ոգնության պիտի գա
պետութունը, վորովհետեւ այդ պրոբլեմն իր ելուծյամբ
պետական ե: Խորհրդային իշխանութունը չի կարող
անտարբեր մնալ դեպի մի տղայի մեծ ու կարևոր
խնդիր, ինչպիսին դպրոցի մասնաշաղկի հանրագումար
աշխատանքն ե:

VI. ՀԱՆՐՈԳՈՒՏ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Աշխատանքի ընտրությունը, բացի արդեն մեջ բերած նկատառումներից, արդյունք է նաև դպրոցը շրջապատող պայմանների:

Մեծ քաղաքի կյանքի պայմաններն զգալիորեն տարբերվում են գյուղի պայմաններից. ուստի դպրոցի հասարակական աշխատանքն օրյաօրե և ամսամսաբար կլինի:

Գյուղական դպրոցի համար հանրագումար աշխատանք ընտրելը շատ ավելի հեշտ է: Կյանքը գյուղում ավելի պրիմիտիվ է, ազդեցնակության կարիքներն էլ ավելի պարզ են յերևում:

Շրջապատի բնակչության վրա ազդելու տեսակետից, դպրոցը գյուղում համեմատաբար կուլտուրական ավելի հզոր միավոր է, քան քաղաքում: Մի շարք խնդիրներում գյուղն ավելի անոգնական է ու ոգնության պահանջ ունի, քան քաղաքը:

Գյուղում հասարակական անելիքներ՝ փորձան ասես... Ուստի դպրոցը պիտի ընտրի ամենապահանջները, փորձն ավելի համապատասխանեն վերն առաջ բերած պայմաններին: Մի շարք մանկավարժական մարմինների փորձը ցույց է տալիս, փոր գյուղի համար ամենաակադեմիական խնդիրներից մեկը մեծերի ու փոքրերի առողջությունը պահպանելու հոգան է: Մյուս շատ մոտ է հասարակաց բարեկարգության խնդիրը — «անտառի օր» կազմակերպել, պալքար աշակես կոչված «անգործության, շրջմոլիկության» դեմ, ծաղիկներ աճեցնելու գործի կազմակերպություն: Դպրոցն ավելի մեծ դեր է կարող և կատարել գյուղացիների օրնապաշտպանության համար:

նելու խնդրում. այս տեսակետից ղարոցի համար
ալիքի հետաքրքիր կլինեն—գլուղում նոր կուլտուրա-
ներ տարածելը, տեղական տնտեսութւյան վրէժն ճշու-
ղի բարձրացումը, մանավանդ՝ չեթն գլուղացիք դրան
քիչ են ծանոթ (այստեղ, բացի անասնաբուծութւո-
նից, ուշադրութւոն պիտի դարձնել ճագարաբուծու-
թյան, թռչնաբուծութւան, բանջարաբուծութւան, այգե-
գործութւան և մեղվաբուծութւան վրա). պաշտօն գլու-
ղատնտեսական վստաստուներին, մոլախտերի դեմ, ոգ-
տակար թռչունների խնամք, գլուղատնտեսական բույ-
սերի կուլտուրայի նոր մեթոդների կիրառում, ֆենե-
լոգիք և ոգերևութաբանական ուղղութւոյնների կազ-
մակերպում՝ գլուղատնտեսական նպատակով. և վեր-
ջապես՝ ոգնել ազգաբնակչութւոյնը կոռպերացման չն-
թարկելու կաթնատնտեսական և թռչնաբուծական
վերստուգիչ միութւոյնների գործում:

Դպրոցը կարող եր նաև իր վրա վերցնել զուտ
կուլտուրական և կենցաղն ուսումնասիրելու աշխա-
տանք: Քաղաքի դպրոցների համար հիմնական հանրո-
գուտ աշխատանք ե հանրային բարեկարգութւան խըն-
դիրը: Այս աշխատանքը չերեք գծով կարելի չե տա-
նել՝ 1) բնակարանների բարեկարգութւոյն, 2) քաղա-
քի բարեկարգութւոյն: Առաջին գծով դպրոցը կապ ե
հաստատում բնակարանային ընկերութւոյնների հետ
և կարող ե ոգտակար լինել բնակարաններն առողջաց-
նելու, բնակչութւոյնն անհաճո հարեաններից ազա-
տելու, ինչպես նաև տնային ծաղկաբուծութւոյն կազ-
մակերպելու գործում:

Այս բոլորը հետադոտման շատ մոմէնտներ կտան
և հեշտ կարող են հետաքրքրել յերեխաներին ու ազ-

գաբնակութեանը: Մասնավորապէս պայքարը կրժողներին դեմ հնարավոր և միայն վոչ թե բաժան-բաժան փորձերով, այլ լաջն, հասարակական միջոցներով:

Քաղաքը բարեկարգելու աշխատանքներից դըպրոցների համար ամենամատչելին քաղաքում կտնաչեղեն և ծառեղեն տնկելու հոգսն և և վարակը տարածող կենդանիների դեմ մղվող պայքարը: Առաջինն արտահայտվում և՛ «անտառի որը» քաղաքում ծառեր ու թփեր տնկելով, այդ տնկիները խնամելով, քաղաքի տնկիների ֆլասատուներին դեմ պայքարելով, թռչուններ գրավելով ու նրանց խնամելով, վորովհետև նրանք վոչնչացնում են տունների համար ֆլասակար միջատները:

Շատ քաղաքների համար պակաս ակտուալ գործ չե վարակը տարածողների դեմ մղվող պայքարը՝ Այսպես՝ բոլոր քաղաքների համար ել նշանակութուն ունի պայքարը ճանճների դեմ, վոր աչնքան տարածված և Հ. Ա. Միացյալ Նահանգներում: Միքանիքաղաքների համար՝ պայքարը մալիարիայի մոծակի և կրժողների դեմ: Շատերի համար ել, վորոնք հարուստ են այգիներով ու բանջարանոցներով, ահագին նշանակութուն կունենա պայքարը այգիների և բանջարանոցների ֆլասատուների դեմ:

Այսպիսով, թե գլուղի, թե քաղաքի հանրոգուտ աշխատանքների համար կարելի չե մի շարք ընդհանուր թեմաներ նշել, վորոնք իրարից միայն կիրառման ձևերով կտարբերվեն:

Ըստ չիրեութին, դպրոցների ամենատարածված աշխատանքը պիտի համարել «ծառատունկի որը», վոր հեշտ կերպով կարելի չե անցկացնել, թե քաղաքում և թե գլուղում:

Տեղերի տված տեղեկությունների համաձայն, թե քաղաքում, թե գյուղում մեծ տեղ և բռնում պայքարը մալիարիայի մոծակի դեմ: Բավական զարգացած և նաև պայքարը գյուղատնտեսական ֆասսատունների դեմ:

Ներկա զրքույկի նպատակը դպրոցի ամեն տեսակ հասարակական աշխատանքների քննությունը չե. մենք սահմանափակվում ենք միայն հանրային բարեկարգության և գյուղատնտեսության աջակիսի առանձնակի խնդիրներով, վորոնք իրենց յետևում դպրոցների բավական փորձ ունեն:

Կարծում ենք՝ նոր որինակներ բերելու կարիք չկա:

Մենք կարծում ենք, վոր սկզբում դպրոցներն ավելի մեծ ուշադրություն պիտի դարձնեն կատարվող աշխատանքի վորակի, քան թե թվի վրա, — «սակավ, բայց լավ»:

Մեր կարծիքով դպրոցի համար ավելի ակտուալ ու փորձած խնդիրներն են ծառատունկի որը, պայքարը պտղատու այգու ֆասսատունների դեմ, թռչուններ գրավելն ու նրանց խնամելը, դպրոցական ծաղկաբուծություն՝ հանրային բարեկարգության աշխատանքին առնթեր և վերջապես՝ գյուղատնտեսական ասպարեզում ֆինեյոգիկ դիտողություններ:

VII. ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՉԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

Դպրոցի հանրոգուտ աշխատանքում արտադրողական հաջողություն ունենալու համար նախորդ միշարք կազմակերպչական ձեռնարկումներ պիտի նկա-

տի ունենալ—մասնավանդ մասսայական կամպանիաների համար:

Հետադաշոււմ այդ ամենը մենք ի նկատի կունենանք:

Միայն մի դպրոցի սահմաններում աշխատելն ավելի հեշտ կլինի:

Կամպանիան անցկացնելուց շատ տուաջ, ավելի լաւ ե՛ւ ուսումնական տարվա սկզբին ընտրել հանրագուտ աշխատանքը: Այդ նախորոք կարող ե նշել կամ մի դպրոց, կամ դպրոցների կոլեկտիվները միասին:

Վերջին դեպքում աշխատանքը բաժանվում ե դպրոցների կամ դպրոցական վորոշ հասակի խմբակների միջև:

Այստեղ չերկու տեսակ մոտեցում կարող չե լինել. 1) վիճակի կամ շրջանի բազայական դպրոցները վերցնում են միևնույն նյութը, կամ 2) ամեն մի դրպրոցական խմբակ ընտրում ե իր ուժերին համապատասխան նյութ:

Ասենք՝ սկզբում ավելի գործնական կլինեիր մի շրջանի ըոլոր դպրոցների համար նույն աշխատանքն ընտրել, ըստ վորում, խմբակներից մեկը մշակում ե նյութն ավելի խտացրած, ավելի հետադոտած—չեւեկեւ ունենալով ծրագրերը. իսկ մյուսները հրավիրվում են կամպանիային՝ նվազագույն չափով պատրաստ լինելու պայմանով:

Արտադրողական աշխատանքը և նրա նախապատրաստութունը սահմանելիս աշխատանքը պիտի բաժանել չերեխաների մեջ՝ ըստ հասակի և ըստ կարողության:

Յերեխաներից ավելի հասակավորներն ավելի

դժվար աշխատանք ել են կատարում. փոքրերին ավելի հասարակ և ֆիզիկական մեծ ուժ հպահանջող աշխատանք պիտի հանձնել:

Այսպես, որինակ՝ ըստ Կ. Ա. Թեմիրչազեի անվան բրոկայանի փորձերի, «անտառի որ» նախապատրաստելիս աշխատանքն այսպես երբաշվել յերեխաների մեջ.

1. Ամենափոքրերը (նախադպրոցականները և I տարիճանի դպրոցի սուորին խմբակները) ցանկիւ համար պատրաստած սերմերը ծրարներն նշին լցրել: Հենց իրենք ել «ծառատունկի որը» ցանկել տնկել են տնկարանում:

2. Առաջին տարիճանի վերին խմբակների սաները հողից հանել են նորաբույս մատղաշները, «ծառատունկի որն» այդ մատղաշները տնկել են տնկարանի մարգերում. բացի սրանից, մասնակցել են նաև անտառում և տնկարանում տնկելու և ցանելու աշխատանքներին:

3. Յերկրորդ տարիճանի դպրոցների սաներն ավելի դժվար աշխատանք են կատարել.—անտառում տնկելու համար տնկարանից մատղաշներ են հանել, նոր տնկարանի համար մարգեր են պատրաստել, անտառում փոսեր են շինել, իսկ «անտառի որը» մասնակցել են ամեն տեսակ աշխատանքի:

Գործը բաժանելու այս սկզբունքը կարելի չե պահպանել բոլոր մլուս աշխատանքներում:

Հաջորդ տարիներում, յերբ արդեն դպրոցը վորոջ փորձ ձեռք բերած կլինի, կարելի կլինի կանգ առնել յերկու աշխատանքի վրա, ըստ վորում յուրաքանչյուր դպրոցական խմբակ իր վրա կվերցնի դրանցից մեկը:

Վերջը նույնիսկ կարելի կլինի աջնպես անել, վոր դպրոցական ամեն մի խմբակ, կապ հաստատելով ուրիշ դպրոցների համապատասխան խմբակների հետ, իր համար հասարակական վորոշ գործ կնշի:

Բայց այս բնավ պարտադիր չէ. այնուամենայնիվ, ավելի լավ և կանգ առնել քչի վրա, բայց լավ կատարել:

Ընտրած աշխատանքը մտնում և դպրոցի ծրագրի ու սլանի մեջ՝ առաջիկա տարվա համար: Յանկալի չե նույնպես՝ դպրոցներից կամ մանկավարժական հիմնարկներից վորևէ մեկը նախորոք դարձնել կենսոճանկան բաղա մասսայական հանրագում աշխատանքներ կատարելու համար (տես վերը):

Ամենամեծ ուշադրութուն պիտի դարձնել կաւպանիայի նախնական պատասխանության վրա. չեթե կուղեք, դրանից ել կախված և գործի արտադրողական հաջողութիւնը:

Նախապատրաստութիւնը յերեք մոմենտ ունի.—

1) Ղեկավարների յեւ հրահանգիչների կապը նախապատասխել, 2) յերեսաներին արտադրողական աւխտանքի պատասխել, 3) նյութերի բազա պատասխել:

Հանրագում աշխատանքի ղեկավարներ ու հրահանգիչներ կարող են լինել ուսուցիչները, պիտներական խմբերի ղեկավարները, պատանի բնասերների խմբակների անդամները և ավելի վստահելի աշակերտները: Նրանց հետ միասին կենտրոնական բազայում նախ մշակվում են մեթոդիկայի, տեխնիկայի և կազմակերպչական ընտրական աշխատանքի խնդիրները, քննվում են առանձին ծրագրային խնդիրները և փորձնականորեն խորացվում են տվյալ աշխատանքի բնույթին համապատասխան փորձերը:

Յերեխաներին նախապատրասելով գործը ղեկավարում են ուսուցիչներն ու պիոներ-ղեկավարները: Անհրաժեշտ է, վոր այստեղ ծրագրվեն հետևյալ հետազոտական մոմենտները.—կատարել գիտողություններ, եքսկուրսիաներ, հետազոտություններ և նշած նյութի լաբորատորական մշակում: Աշխատանքի տեխնիկային ել յերեխաները ծանոթանում են հենց նախապատրաստական աշխատանքների ժամանակ: Նյութական բազա պատրասել —նշանակում է՝ գործիքներ, նյութեր և տերբիտորիա՝ հող պատրաստել (յեթե դրա կարիքն զգացվի):

Կամպանիայի կենտրոնական մոմենտ հանդիսանում է արտադրողական մոմենտը: Այստեղ մեծ կոլեկտիվի բնդհանուր միությունն ու կազմակերպված լինելն առանձնապես կարեւոր է. մասնակցողները բաժանվում են ջողատներին, ջողատները՝ տասնյակներին ու հնգյակներին (ողակներին): Առաջուց պիտի գիտենալ, թե՛ վոր ողակն ուր է գնալու և ինչ է անելու: Սովորաբար կազմում են ղեկավարող շտաբ, կապի սպասավորներ, ոժանդակ և տեղավորող խմբակներ՝ ըստ աշխատանքի բնույթի: Առանձնապես կարևոր է, վոր նախորոք հայտնի լինի մասնակցողների ճիշտ թիվը, ժամանակին բոլորը տեղում լինեն և ուղիղ բաժանվեն՝ ըստ աշխատանքի:

Ամեն տեսակ անտիդի սպասում, անկարգություն, անկանոնություն զգալի կերպով ձգում են յերեխաների տրամադրությունը և վնասում գործի արտադրողականությանը: Ըստ մեծի մասին հենց իրեն՝ արտադրողական աշխատանքի մեջ նկատելի չեն յերկու մաս—հետազոտական և արտադրողական. այսպես, որինալ, յեթե դուք մտածել եք վորոշ հողամասի վրա

մալիարիայի մոծակի դեմ պայքար կազմակերպել, նախ պիտի հետազոտեք տվյալ տեղի բոլոր ջրամբարների վարակված լինելը մոծակի թրթուրով, և միայն դրանից հետո վորոշ լճակներ վերցնեք՝ նավթելու: Այս դեպքում հետազոտելը պայքարից ավելի բարդ ու դժվար աշխատանք է, մինչդեռ անկարելի չէ պայքար մղել, առանց այսպիսի նախնական մասսայական հետազոտման: Արտադրողական աշխատանքը վերջացնելուց հետո, ամենակարևոր մոմենտը, վորոշ մանկավարժական նկատառումներով, նրա հետևանքների հաշվառքն է: Ուղղակի կտրելի չէ ասել, վոր առանց հաշվառքի աշխատանքը միայն գործի կեսն է: Հաշվառքի շնորհիվ յերեխաները կհասկանան, վոր կարելի էր վոչ թե աշխատանքի պրոցեսն է, այլ նրա հետևանքը:

«Ծառատունկի որը» տնկած ծառերից քանիսն են կպել:

Ճահիճները նավթելուց հետո մալիարիայի մոծակի վճրքան թրթուր է մնացել:

Վնասատուների դեմ պայքարելուց հետո պտղատու ալգու միասը վճրքան է պակասել:

Վճրքան թունավորված կրծողներ են կոտորվել և այլն:

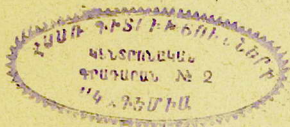
Աշխատանքներին մասնակցողների համար այս հարցերը բնավ պարապ բաներ չեն:

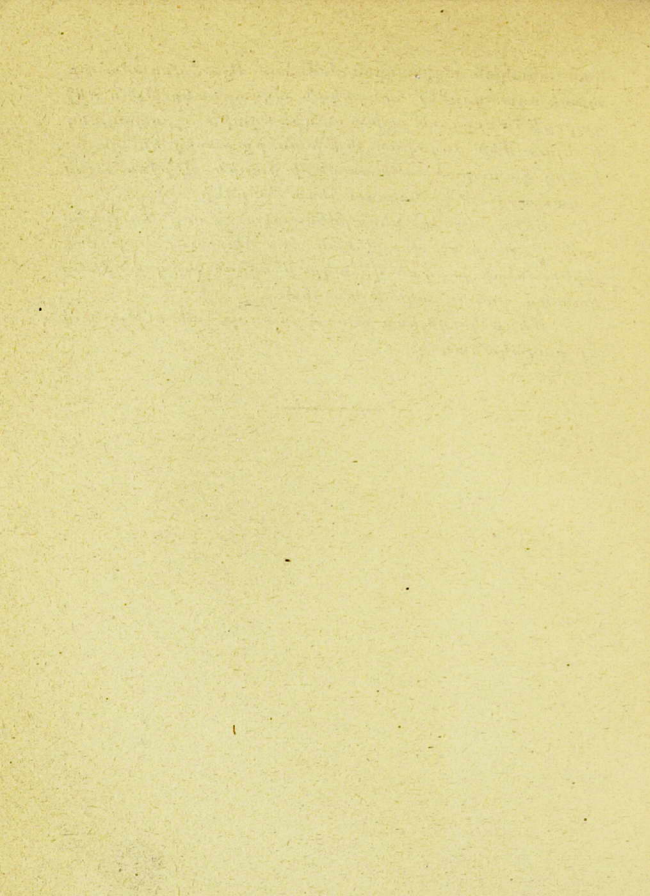
Մեր դիտողութունների համաձայն, այս ձևի հաշվառքը նկատելի կերպով բարձրացրել է սանների տրամադրութունը և հետաքրքրութունը դեպի կատարվելիք աշխատանքը, այլև դրդել է բանալ մի շարք սխալներ, վորոնք հետագա տարիներում այլևս տեղի չեն ունեցել: Վերջապես, պակաս կարևոր չէ նաև վերջնա-

կան ճոնական ազիսացիոն մոմենտը: Այս հանգամանքը պիտի ոգտադործել՝ տեղական ազգաբնակչության մեջ դպրոցի հանրագուտ աշխատանքի ոգտին պրոպագանդ անելու: Մեծ ժողովում յերեխաները հաշիվ են տալիս իրենց կատարած աշխատանքի մասին, վերջնահաշիվ ե կատարվում ե հետագա հեռանկարներ նշվում:

Տոնի հաջորդ՝ գեղարվեստական մասը նույնպես շատ կարևոր ե, վորովհետե նո մեղմում, զսպում ե յերեխաների լարված վիճակը, իմոցիոն կերպով նրանց կապում ազգաբնակչության հետ:

Մենք կուզելինք այս համառոտ տեսութլունով ել բավականանալ:

ԳԱՆ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0039897

1084

Գինը 12 կուպ. Մ. (1 1/4 ժ.)

A $\frac{7}{4416}$

Б. Всесвятский.
ОБЩЕПОЛЕЗНАЯ РАБОТА ШКОЛЫ.
Госиздат ССР Армении
Эривань, 1929 г.
